

**Щодо мови
правничої**

*Студії
Зібране
Словники
Документи*

Сергій Головатий

ЩОДО МОВИ ПРАВНИЧОЇ

СТУДІЇ

ЗІБРАНЕ

СЛОВНИКИ

ДОКУМЕНТИ

«Наш Формат» · Київ · 2024

УДК 821.161.2'06-31
Г 34

Головатий Сергій

Г 34 Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. – К. : Наш Формат, 2024. – xiv, 1016 с. : іл. (XXXII).
ISBN 978-617-8277-77-2

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років ХХ ст. за тотальної советизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька *правовий*, а в слові *право* начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Советизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за московськими моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.

Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможлилювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років ХХ ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і советського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питомих українських термінів і моделей словосполук. З цією метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтисловане, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.

УДК 821.161.2'06-31

У книзі автор використовує норми чинного Українського правопису (схваленого Постановою Кабінету Міністрів України № 437 від 22 травня 2019 року) та Правописний словник Григорія Голооскевича (видання дев'яте, 1929 рік), укладений за нормами Українського правопису ВУАН 1929 року

У книзі використано елементи графіки Георгія Нарбута

ISBN 978-617-8277-77-2

Усі права застережено.
© Сергій Головатий, текст, 2024
© ТОВ «НФ», 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	1
-----------------	---

Частина перша. СТУДІЇ

1 «Чужий намул»	16
2. Куца десоветизація тексту Конституції	39
3. Динаміка, що вражає	55
4. Сумний СУМ-11	76
4.1. Словосполука «правова держава»	83
1) застосування прикметника <i>правова</i> за значенням 1 слова <i>право</i> ...	84
2) застосування прикметника <i>правова</i> за значенням 2 слова <i>право</i> ...	88
3) застосування прикметника <i>правова</i> за значенням 4 слова <i>право</i> ...	97
4) правознавство vs. мовознавство	99
(а) <i>єство ідеї явища, позначеного як «правова держава»: як це є</i>	103
(б) <i>єство ідеї явища, позначеного як «правова держава»: як це має бути</i>	110
(i) первотвірна ідея <i>Rechtsstaat</i>	111
(ii) <i>Rechtsstaat</i> як явище сучасної німецької правничої культури	118
5) українська культура	121
6) «правність» – «правнодержавність» – «правнодержавний»	133
4.2. Словосполука «правовий закон»	146
1) застосування прикметника <i>правовий</i> за значенням 1 слова <i>право</i> ..	147
2) застосування прикметника <i>правовий</i> за значенням 2 слова <i>право</i> ..	148
3) застосування прикметника <i>правовий</i> за значенням 4 слова <i>право</i> ..	150
4) «правовий закон»: советська наука й практика	151
5) ідея <i>справедливого закону</i>	153
6) німецький погляд	158
7) <i>закон</i> : «правовий» – «юридичний» – «правний» – «правозгідний» ...	160

4.3. Словосполука «правова норма»	169
4.4. Словосполука «правова система»	189
4.5. Словосполука «правова наука»	200
4.6. Словосполука «правова позиція»	209
5. Часописи	227
5.1. <i>Вестник Советской Юстиции на Украине</i> (1922): «красное право менш над усе є правом»	230
5.2. <i>Вестник Советской Юстиции</i> (1923): «цеглина за цеглиною, буде споруджено величну будівлю – здание революционного права» ...	247
5.3. <i>Вестник Советской Юстиции</i> (1924): «Октябрь у суспільстві й державі дав Октябрь в праве»	255
5.4. <i>Вестник Советской Юстиции</i> (1925): від справи Октябрь – пролетарская революция до справи Октябрь – право	276
5.5. «Золоте десятиліття»	298
1) <i>Червоный Юрист</i> (1926): «двигун радянської юридичної думки» ...	301
2) <i>Червоне Право</i> (1926): «популяризатор науково-правової думки» ...	308
3) <i>Червоне Право</i> (1927): «на полі революційної законности посилювати правове виховання мас»	328
4) <i>Червоне Право</i> (1928): «за 11 років своєї диктатури пролетаріят зміцнив та розвинув ріжноманітну систему правових норм»	347
5) <i>Червоне Право</i> (1929): «ковадло, що виковує нові правні норми, нове радянське право»	363
6) <i>Червоне Право</i> (1930): «пролетарській державі непотрібні юристи»	381
7) <i>Революційне право</i> (1931): погляд на «речі в їхній дійсності без юридичних окулярів»	393
8) <i>Революційне право</i> (1932): не «правна держава» – а «революційна законність» і «демократія більшовицька»	400
9) <i>Революційне право</i> (1933): Декрет від 7 серпня 1932 року – «основний закон даного моменту»	407
5.6. Терор	412
1) <i>Революційне право</i> (1934): «Міцніше вогонь по націоналістичній контрреволюції і буржуазно-націоналістичному ухилу!»	413
2) <i>Революційне право</i> (1935): «три роки закону від 7 серпня»	422

3) <i>Революційне право</i> (1936): «Сталінська Конституція – право на радість, право на щастя»	426
4) <i>Революційне право</i> (1937): «Сталінська Конституція – Велика хартія вольностей соціалістичного народу»	438
5) <i>Революційне право</i> (1938): «Радісно зустрів український народ велику Сталінську Конституцію»	451
6) <i>Революційне право</i> (1939): «Сталінська Конституція гарантує небачені в історії людства індивідуальні права громадян»	457
7) <i>Революційне право</i> (1940): «на теоретичному фронті правової мислі»	463
8) <i>Революційне право</i> (1941): «соціалістичне право відмовляється від поділу права на публічне і приватне»	469
9) <i>Радянське право</i> (1958): «радянська правова наука» – «це складова частина марксистсько-ленінського вчення про суспільство»	474
6. Словники	489
6.1. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.	492
6.2. Словники XIX ст.	494
6.3. Словники початку XX ст. – «буржуазно-націоналістичні», «шкідницькі»	519
6.4. Словники XX ст. – за московськи нормативами	554
6.5. Словники – перекладні (з англійської та німецької)	572
7. Акценти	605
7.1. Слово про слово <i>право</i>	606
7.2. Українська мова в XIX–XXI століттях: деякі штрихи	621
1) Роз'єднаність української мовної території	621
2) На межі століть	631
3) Від «Жовтня» й далі ... та донині	635
4) Неукраїнська мова української Конституції	646
5) Квестія перекладу	657
6) Пошук	693
7) Свіжий чужий намул?	700
8. ПІСЛЯМОВА. Відбудовання	706

Частина друга. ЗІБРАНЕ

1. Про потребу укладання словників української правничої термінології	724
2. Правнича термінологія і державотворчий процес	733
3. Пріоритетні напрями термінологічно-мовних робіт у сфері правової діяльності	743
4. Щодо вислову “ <i>due process of law</i> ”	746
5. Щодо слів “ <i>government</i> ”, “ <i>civil</i> ”	748
6. Щодо слів “ <i>law</i> ”, “ <i>legal</i> ”	758
7. Щодо поняття “ <i>the rule of law</i> ”	763
8. Новий офіційний переклад Конвенції: від техніки – до методології	776
9. Причинки до конституційного текстотворення	779
10. Щодо понять “ <i>human rights</i> ”, “ <i>bill of rights</i> ”, “ <i>fundamental rights</i> ” (“ <i>fundamental freedoms</i> ”), “ <i>the rule of law</i> ” та назви Декларації ООН 1948 р. як “ <i>universal</i> ”	787
11. Із «Мірила правовладдя» (щодо поняття “ <i>the rule of law</i> ”, слова “ <i>checklist</i> ”, слів “ <i>law</i> ”, “ <i>legal</i> ”, “ <i>regulations</i> ”, “ <i>public</i> ”)	812
12. Щодо слів “ <i>legal</i> ”, “ <i>illegal</i> ”, “ <i>illicit</i> ”	825
13. Щодо назви «Верховний Суд України»	834
14. Щодо терміна «регіональні або міноритарні мови»	838
15. Укотре щодо поняття “ <i>the rule of law</i> ”	842

Частина третя. СЛОВНИКИ

1. Словник стосовно слова <i>право</i> та похідних від нього, укладений на основі слів і висловів із джерел, використаних під час написання цієї книжки	854
2. Глосарій англійсько-український за тематикою « <i>The Rule of Law/ правовладдя</i> » (оновлений)	889
3. Глосарій англійсько-український за тематикою « <i>Human Rights/ людські права</i> » (оновлений)	899
4. Глосарій англійсько-український термінів і понять за текстом документа Венеційської Комісії « <i>Rule of Law Checklist/ Мірило правовладдя</i> » (оновлений)	916

Частина четверта. ДОКУМЕНТИ

1. Указ Президента України «Про заходи щодо здійснення правової реформи в Україні» (від 19 червня 1995 р. № 458/95)	940
2. Указ Президента України «Про положення про Комітет законодавчих ініціатив при Президентові України, про Українську кодифікаційну комісію і про Українську комісію з питань правничої термінології (від 23 серпня 1995 р. № 796/95)	942
3. Рішення Української комісії з питань правничої термінології № 2 (протокол № 1 від 14 жовтня 1995 р.)	945
4. Рішення Української комісії з питань правничої термінології № 5 (протокол № 1 від 14 жовтня 1995 р.)	947
5. Акт термінологічно-мовної експертизи проекту Конституції України в редакції від 24 лютого 1996 року	948
6. Рішення Української комісії з питань правничої термінології № 7 (протокол № 2 від 19 квітня 1996 р.)	956
7. Рішення Української комісії з питань правничої термінології № 9 (протокол № 2 від 19 квітня 1996 р.)	965
8. Розпорядження Української комісії з питань правничої термінології № 4 від 31 травня 1996 р.	968

ДЖЕРЕЛА

I. Література	970
II. Словники	987

ІЛЮСТРАЦІЇ

*Невтомним трударям
на ниві української мови
в «золоте десятиліття» ХХ ст.*

п р и с в я ч у ю

«Мова – витвір духа, а духа ніхто й ніщо не в силі знищити»

*Митрополит Іларіон.
Історія української літературної мови.
– Вінніпег, 1950. С. 278)*

**«[...] силою накинутах нам російських форм
ми не приймаємо і не приймемо»**

*(Митрополит Іларіон.
Наша літературна мова.
Як писати й говорити по-літературному.
Т. IV, ч. 2.
– Вінніпег, 1969. С. 54)*

**«Ось нехай лишъ Господь намъ допоможє зложити до-купи
обидва береги Дніпрѡві, тогдѣ ми позавѡдимѡ усюди правніи судѣи...»**

*(Чорна Рада. Хроніка 1663 року.
Написавъ П. Кулішъ.
– Санктпетербургъ, 1857. С. 132)*

ПЕРЕДМОВА

Ця книжка – передовсім для тих, кому не «какаяразніца». І навіть було б дуже цікаво знати, а скільки ж достеменно їх у нашій правничій спільноті. Утім, не лише в ній. Бо питання не вузькопрофесійне. Адже це про те, що болить куди більшому загалові. Знано, що багатьом мовознавцям це насправду болить. Так само болить і кожному, хто глибоко в серці не байдужий до рідного слова, його чистоти й самобутности.

Отже, одна правда полягає в тому, що ця книжка є гвалтовного ґатунку: вона про те, що сучасну українську правничу мову натепер зросійщено до краю, про доконечну потребу – як би парадоксально це не звучало – в її українізації, завдяки чому можна було б подолати не зборені й досі в цій ділянці залишки колонізованої культури, котра віками перебувала під імперським гнітом.

Інша правда – те, що наміру писати саме таку книжку в мене ніколи не було. Після перших двох – трикнижжя «*Верховенство права*» (2006) і лекційної «*Про людські права*» (2016) – задум творити третю таки був. Утім, зовсім з іншого предмета: так само з права, проте ніяк не з мови. Однак, як воно в житті часто буває, не так сталося, як гадалося: у певну хвилину мене круто завернуло в бік слів про слова. Зібравшись, я наважився її таки писати – ту третю, що не з права, а саме з мови. Щоправда, не про мову як таку – в усіх значеннях поняття, а лише про мову п р а в н и ч у. У результаті – така собі суміш: трохи про мову, трохи про право та чимало про українську мову в царині права. Усе, що вийшло, – міркування про українські слова й вислови, що пояснюють право та різні явища з його проєкціювання. Можна сказати – це роздумування про те, що нібито органічно вписується в питання «юридичного аспекту мови та мовного аспекту права»¹.

А історія, власне, така.

У конституційних змінах 2016 року в питаннях звичайного й конституційного правосуддя децицію вділили й конституційному письму. У чому полягали особливості його «новизни», я дуже

---

¹ Див.: Правнича лінгвістика: навч. посіб. / Г.П. Проценко, Л.М. Шестопалова, О.Ф. Прохоренко [та ін.]; за заг. ред. С.М. Гусарова. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2010. С. 6.

стисло пояснив у «Причинках до конституційного текстотворення», пообіцявши, що «далі буде»². Праця над обіцяним продовженням, писана як чергова стаття для того самого часопису, власне, й спонукала мене до іншого формату.

Натрапивши на доказову неспростовність засилля ч у ж о г о н а м у л у, що за часів російського царату й комуністичної влади проник в усі щілини українського духівного життя, зокрема в українську мову, не виключаючи її правничої ділянки, я знайшов, що просто ще однієї статті буде замало, а сама проблема вартує того, щоб спрямувати свої розумові зусилля на ґрунтовніше дослідження. Тим паче, що небайдужість до питання української мови в Україні пробудилась у мене ще за студентських часів. Саме обрана 1972 року стежа студіювання міжнародного права в Тарасовому університеті Києва через роки привела мене до цілковитого несприйняття чужого та боріння за таки с в о є – власне оте, що маркує українську т о ж с а м і с т ь як ество української самототожності. Конкретно ще тоді виник внутрішній протест проти табу, хоч і неформально заведеного для студентства – спілкуватися українською, як і заборони, насадженої нам уже офіційно – перебувати 22 травня будь-якого року в парку Шевченка навпроти університету.

У лютому 1989 року випала нагода прикласти здобуті в університеті юридичні знання до мовної справи, коли я долучився до гурту засновників Товариства української мови ім. Тараса Шевченка й написав установчу резолюцію, де чітко тоді було визначено нашу головну мету – домагатися надання українській мові статусу державної. На досягнення мети вже влітку того самого року випала нагода працювати над проектом документа, що мав забезпечити державність української мови. То було за велику честь мені під час тієї праці запізнати шанованих у фахових колах мовознавців Івана Пилиповича Ющука й Андрія Андрійовича Бурячка та вести з ними в будинку Спілки письменників України (тоді – вул. Орджонікідзе, 2, а нині – Банкова, 2) жваві й часом запеклі дискусії, якщо моє правознавче бачення певних формулювань майбутнього закону не збігалось із їхнім мовознавчим. Урешті-решт, спільні творчі

---

² Див.: Головатий Сергій. Причинки до конституційного текстотворення // *Право України*. 2016. № 6. С. 30.

зусилля не стали марними: спочатку 27 жовтня 1989 року українській мові надали статусу державної на найвищому юридичному рівні – конституційному, ухваливши нову редакцію ст. 73 Конституції Української ССР, а вже наступного дня вноrmували цей статус, визначивши його конкретні елементи на рівні звичайного закону – «Про мови в Українській РСР».

Роками пізніше, хоч і не фаховий мовознавець, але дипломований референт-перекладач із англійської мови, саме почерез *право* з єднанням знань англійської я спізнав, як то можна одним-єдиним словом скерувати людську свідомість або ж на осягнення істини, або ж навпаки – збити на манівці. Якраз слово *право* – тому красномовний приклад.

Початком власного боріння із накинутим *чужим* та властиво за *своє* в означеній царині вважаю свою ініціативу, що її підтримали кілька колег-науковців і політиків з антикомуністичними поглядами, кого в ті часи все ще не без нотки осуду називали «рухівцями» (з-поміж них – Левко Лук'яненко, Олександр Ємець, Володимир Василенко), заснувати *Асоціацію українських правників (АУП)* як самоврядне громадське об'єднання. Ця подія відбулася 3 травня 1991 року, тобто ще до проголошення державної незалежності. Тоді я цілком усвідомлено та з прямою метою запропонував у власній назві організації застосувати питоמו українське *правників* на те, щоб виразно показати, що головно ідейно, а також політично й професійно ми, як засновники *АУП*, не маємо нічого спільного з тими, хто «за наказом партії», щоб нам протидіяти, утворив негайно ж – 15 травня того самого року – *Союз юристів України (СЮУ)*, позначивши його як «добровільну громадську організацію», попри те, що її засновниками були *не громадяни*, а органи комуністичної влади, які її забезпечували, та наукові установи, що їй служили (це зокрема: тогочасні органи юстиції, судів, прокуратури, державної безпеки, внутрішніх справ, а також Інститут держави і права АН УРСР і Українська юридична академія в Харкові).

Так наше товариство зробило перший і успішний крок у поверненні табуйованого свого часу комуністичним режимом питомо українського слова *правник* до загального вжитку.

Дещо пізніше, у квітні 1991 року, також на мою ініціативу заснували *Українську правничу фундацію (УПФ)*. У колі співзасновників її

як усеукраїнської благодійної організації доволі прихильно поставилися до знову ж таки моєї пропозиції, щоб у власній назві було якраз так само доти табуйоване питома українське слово *правнича*. Так і погодили. А Міністерство юстиції – зареєструвало. Утім, коли УПФ виступила ініціатором запровадження в Україні традиції щорічного «Відкриття Року Права» та звернулася до Президента Леоніда Кучми за підтримкою, то під час опрацювання проекту відповідного указу виникли неабиякі труднощі: тодішній очільник юридичного підрозділу президентської адміністрації Іван Артемович Тимченко понад місяць гальмував ухвалення указу лише з однієї причини – він доводив, що в українській мові немає слів – ні *правнича*, ні *фундація*. Проте згодом таки поступився. І указ видали з обома словами в тексті³.

Наступного року, коли я вже обіймав посаду Міністра юстиції, Президент Леонід Кучма погодився зі ще однією моєю ініціативою – утворити Українську комісію з питань юридичної термінології. На це також тоді було видано відповідний указ⁴. Організаційне та інші види забезпечення діяльності такої комісії поклали на Українську правничу фундацію. Через два місяці, коли затверджували Положення про Комісію (де визначали її місію, головні завдання, повноваження, форми роботи та її наслідки), за моїм наполяганням у її назві слово *юридична* (щодо термінології) замінили на *правнича*⁵. Одним зі своїх перших рішень Комісія, щоб здійснити термінологічно-мовну експертизу головних актів законодавства ще на стадії їх проектування, 14 жовтня 1995 р. утворила відповідні експертні групи щодо проектів п'яти нормативних актів: Конституції, а також кодексів – Кримінального, Цивільного, Кримінального процесуального, Цивільного процесуального (Рішення № 2). За пів року Комісія вже мала в своєму доробку затвердженими Акт термінологічно-мовної експертизи проекту Конституції

---

³ Указ Президента України «Про запровадження в Україні “Відкриття Року Права”». 17 жовтня 1994 року (№ 615/94).

⁴ Указ Президента України «Про заходи щодо здійснення правової реформи в Україні». 19 червня 1995 року (№458/95).

⁵ Указ Президента України «Про положення про Комітет законодавчих ініціатив при Президентові України, про Українську кодифікаційну комісію і про Українську комісію з питань правничої термінології». 23 серпня 1995 року (№ 796/95).

України та деякі термінологічні нормативи двох категорій: «А» – одиниці, **обов’язкові** до вживання; «Б» – одиниці, **рекомендовані** до вживання.

Теперішні спостерігачі по-різному оцінюватимуть напрацьоване тоді Комісією за дуже стислий проміжок часу, коли їй випала нагода діяти аж допоки її не ліквідували⁶. Але я б не сказав, що її старання наводили лад ув офіційному вжитку української мови, зокрема в царині права, не дали плодів. Понад те, на її діяльність звернули увагу навіть у закордонні. Утім, накинули оком на неї не друзі України, а чужоземні вболівальники російської мови. Досада вхопила була чомусь, як не дивно, усесвітньовідому *Financial Times*.

Оказія з англійською газетою трапилась така.

Їй, а точніше – москвофілам з її очільництва, не сподобалось, що того ж таки 14 жовтня 1995 р. Рішенням № 5 Комісія **ухвалила**:

1. Визнати, що латиноалфавітний запис **Kiev** не відтворює фонетико-графічних особливостей української географічної назви **Київ**.
2. Затвердити запис **Kyiv** як нормативний латиноалфавітний відповідник української географічної назви **Київ**.
3. На підставі п. 7 Положення про Українську комісію з питань правничої термінології визначити, що нормативний латиноалфавітний відповідник **Kyiv** української географічної назви **Київ** є обов’язковим для застосування в законодавчих і офіційних актах.

Хтось із пуристів міг би закинути: хіба, мовляв, ухвалене належить до сфери правничої мови чи компетенції того органу, що вдався до такого кроку? Як ініціатор учинку, на який я тоді наважився, можу впевнено заперечити: шкурка вичинки таки була варта. Свідченням тому – якраз реагування від *Financial Times*. Не хтось із дописувачів, а сама газета виявила своє ставлення до ухваленого Комісією. Ось як часопис відгукнувся, обравши за форму в числі за 10 вересня 1996 року не що інше, як редакційну статтю:

⁶ Указ Президента України «Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших органів». 14 липня 2000 року (№ 889/2000).

«Financial Times (London, England)
September 10, 1996, Tuesday USA
EDITION 1

SECTION: OBSERVER; Pg. 13

* **Once there was only the secret police.
Now things are much tougher - we've got
the language police.**

Ukraine - where the Russian language dominates - now has a Commission for Legal Terminology, headquartered at the ministry of justice, where minister Serhei Holovaty wants to change the way Ukrainian names are written in the Roman alphabet.

The commission has ruled that Ukraine's new currency must be called the "hryvnia". All other spellings - gryvna, hrivna or hryvna - are out. Holovaty's earlier cause, to force everyone to call the capital Kyiv rather than Kiev has at least forced embassies to order new stationery.

Kyiv is held to be closer to the original Ukrainian, whereas Kiev - which predates the very word Ukraine by several centuries - is alleged to come from the Russian.

Holovaty accepts little can be done about spelling in the Cyrillic alphabet, which both Ukraine and Russia use; Russians are off the hook.

No specific punishments are threatened against those who "do not conform to the state standards accepted in Ukraine" concerning linguistic usage, but it's early days. Even now, dissidents are probably forming a committee».

«Financial Times (Лондон, Англія)
10 вересня 1996, вівторок, видання для
США 1

Розділ: Оглядач; с. 13

* **Колись була таємна поліція.
Нині ж справи далеко жорсткіші –
маємо поліцію мовну**

В Україні – де російська мова є панівною – тепер є Комісія з правничої термінології. Її осідок – у Міністерстві юстиції, очільник якого Сергій Головатий (Serhei Holovaty) прагне змінити те, як українські власні назви відтворювати латиницею.

Комісія ухвалила, що на позначення української нової валюти слід застосувати слово "hryvnia". Решту правописних варіантів – gryvna, hrivna або hryvna – усунуто. Перед тим Головатий завзявся змусити всіх називати столицю не Kiev, а Kyiv і принаймні посольства були змушені замовляти собі нові бланки для листування.

Kyiv, як вважають, точніше відтворює первотвірну українську назву, тоді як Kiev – слово, поява якого на кілька століть передре слову Ukraine – походить, мовляв, із російської.

Головатий не заперечує, що змінити написання кириличною абеткою, що її застосовують і в Україні, і в Росії, навряд чи вдасться. Росіяни уникли загрози.

Тим, хто "не додержує установлених в Україні державних стандартів" щодо вжитку мови, якісь конкретні покарання не загрожують, проте це лише початок. Та й тепер навіть незгідні, ймовірно, готуються діяти».

Рішення від 14 жовтня 1995 року з транслітерування назви столиці України латиною було знаковим, але не єдиним за короткий час діяльності Комісії. Так, 19 квітня 1996 року Комісія у співпраці з Інститутом української мови НАН України затвердила два цінні документи: *Акт термінологічно-мовної експертизи проєкту Конституції України*, а також *Нормативну таблицю для відтворення українських власних назв засобами англійської мови*, правила до неї та певні роз'яснення. Що ж до другого документа, то поштоvhом до цього кроку (якщо підходить дуже строго, то Комісія, як і в питанні транслітерування назви столиці, дещо вийшла за межі визначеного для неї мандата) послужив прикрий власний досвід автора цих рядків. У той час виявилось неможливим переконати вітчизняне Міністерство закордонних справ у тому, що в закордонному паспорті моє прізвище слід писати з латинської літери **H** (тобто *Holovatyi*), а не **G**, і, відповідно, в імені мало бути **h** (*Serhiy*), а не **g** (*Sergiy*). Як не дивно, але відомство тоді не мало жодного бажання змінювати давно заведену традицію й стояло непохитно на своєму: ми, мовляв, у цьому питанні дотримуємося правил французької мови, за фонетикою якої літеру **H** на початку слова не вимовляють, через що звучатиме *оловаті*, тому й писатимемо *Golovatyi*. Не переконавши послідовників московських підходів, довелося вдатися у відповідь до небуденного кроку. Так і виникла ухвалена Комісією *Нормативна таблиця* як обов'язкова для застосування всіма, на підставі чого згодом у мене був паспорт уже з написанням прізвища – *Holovatyi*, а імени – *Serhiy*.

Зі звільненням мене з посади міністра юстиції в серпні 1997 року Комісія фактично втратила можливість працювати далі. Це питання потім вже мало кого турбувало або цікавило. А 2000 року Комісію ліквідували юридично. Якого-небудь офіційного органу, що відповідав би за ділянку правничої термінології, у державі надалі вже не було.

Однак це питання не зникло з мого власного порядку денного. Коли Верховна Рада за Януковича ухвалила 3 липня 2012 року продукт юридичного шахрайства, прозваний в народі «закон Ка-Ка»⁷, я зробив свій хід у відповідь: у стислі строки (як депутат

---

⁷ Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI // *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №. 23. Ст. 218.

парламенту VI скликання) підготував, не без спільницької допомоги (за що окрема подяка Оксані Сироїд), авторський законопроект (його назва: «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні») і подав його на реєстрацію того самого дня, коли «закон Ка-Ка» набрав чинності – 10 серпня 2012 року. Від 13 серпня – це вже був офіційно законопроект № 11075. Ірина Фаріон згодом його означить як «надважливий і дуже ґрунтовний»⁸. Однак тепер його не знайти на офіційній вебсторінці українського парламенту: тодішня проросійська влада Януковича видалила звідти будь-які ознаки того, що він коли-небудь узагалі мався. Утім, повний його текст, а також моя пояснювальна записка до нього є доступними в окремому числі часопису «Право України»⁹. Окремий розділ, що налічував десять статей у законопроекті, стосувався питань опрацювання й утвердження стандартів державної мови, для чого я вважав за потрібне заснувати Національну комісію зі стандартів державної мови (статті 45–51), Центр української мови (статті 52–53) та Термінологічний центр української мови (стаття 54). На моє бачення, саме до компетенції останнього мало належати напрацювання *стандартів української термінології*, зокрема й *правничої*. Мій законопроект став базовим для тих подальших його варіантів, що їх реєстрували вже депутати парламенту VII скликання (як законопроект № 1233 від 10 січня 2013 р.) та VIII скликання (як законопроект № 5670 від 19 січня 2017 року). Урешті-решт його ухвалили 25 квітня 2019 року не в запропонованому мною варіанті, а лише в частині – як закон «Про функ-

⁸ Ірина Фаріон. Мова: законотворчість і плагіят! // Українська правда. Блоги. 27 січня 2017. URL: http://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/588b6155917d8/view_print/ (дата звернення: 26.12.2022).

⁹ Див.: Проект Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» (реєстраційний № 11075 від 13 серпня 2012 р.). Суб'єкт законодавчої ініціативи – народний депутат України С. Головатий // *Право України*. 2016. № 3. С. 105–138; Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» (реєстраційний № 11075 від 13 серпня 2012 р.) // *Право України*. 2016. № 3. С. 139–147; Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» (реєстраційний № 11075 від 13 серпня 2012 р.) // *Право України*. 2016. № 3. С. 148–157.

ціонування української мови як державної» (№ 2704-VIII). На жаль, пропонуване мною роками раніше заснування Термінологічного центру української мови в складі Національної комісії зі стандартів державної мови автори ухваленого закону не підтримали. Відповідно питання стандартів української правничої термінології залишили поза увагою. {Це була вже не перша моя спроба організувати на офіційному рівні орган, який би опікувався питанням правничої термінології. Уперше я за наслідками організованих Українською правничою фундацією двох всеукраїнських конференцій з питань кодифікації українського законодавства (1993 р.)¹⁰ звернувся до Президії Верховної Ради України з пропозицією утворити Національну кодифікаційну комісію та, в її складі, термінологічну комісію. Президія своєю постановою № 4072-XII від 12 квітня 1994 року утворила Національну кодифікаційну комісію, однак без термінологічної комісії як її складника. Так на тому етапі питання й зависло¹¹.}

Поки мої законопроектні ініціативи від 2012 року вилежувались у шухлядах депутатів різних скликань парламенту, але все-таки рушили коридорами парламентських процедур, випала нагода ввести до тексту національного нормативного акта (за ієрархією – найвищого) нехай усього дві-три, але значущі для української юридичної термінології лексичні одиниці. Це сталося під час унесення змін до Конституції України, що їх ухвалили 2 червня 2016 року. Якраз у тексті Конституції легалізували поняття *правничої допомоги* (стаття 55), *професійної правничої допомоги* (статті 59, 132²), *правничої професії* (стаття 131), уперше вжили слово *правник* (стаття 148) і запровадили новий термін – *органи право-*

---

¹⁰ У висновках-рекомендаціях цих конференцій ішлося про доцільність утворення (можливо, при Верховній Раді України) *Української державної комісії з правничої термінології*. Див. з цього приводу: Висновки-рекомендації Першої всеукраїнської конференції з питань кодифікації українського законодавства (29–30 червня 1993 року, м. Київ) // *Українське право*. 1994. № 1. С. 41; Висновки-рекомендації Другої всеукраїнської конференції з питань кодифікації українського законодавства (22–23 грудня 1993 року, м. Харків) // *Українське право*. 1994. № 1. С. 45.

¹¹ Див.: *Усенко І., Зайцев Ю.* Невід’ємний елемент правової реформи: проблема становлення української правничої термінології // *Вісник Національної академії наук України*. 1996. № 5–6. С. 41.

порядку (стаття 131¹). Так-от, описуючи в «Причинках до конституційного текстотворення» оновлення тексту Конституції, де це було можливим, через усунення наявної в ній від 1996 року кальки з російської **правова** та заміни її на питомо українське **правнича**, я зауважував, що докладне пояснення причин такого повороту «потребує окремої та розлогої розмови». Там же, власне, і пообіцяв, що в найближчому майбутньому її, себто таку «розмову», запропоную читачам. Коли ж почав писати на цю тему наступну статтю, стало явним – цього формату замало. Тому замірився на більше.

Ця книжка є вислідом моєї цілеспрямованої діяльності тривалістю в понад тридцять років у двох площинах – юридичній, де я маю професійні теоретичні знання, та лінгвістичній, де, не маючи знань того самого гатунку, самонавчався й продовжую те робити з єдиною метою – усякими правдами й неправдами повернути українській мові в царині права *власне я*, силою відібране історично вічним ворогом, що нас фізично знищував століттями в минулому й не припиняє те робити нині під час новітньої геноцидної війни в Україні. А, як слушно зауважив професор Володимир Василенко, фронт боротьби України з агресією Московії має, окрім силових, ще і юридичні координати, які вказують на те, що окремі представники влади, експертного середовища і медіа спільноти діють шкідливо, об'єктивно стаючи співучасниками держави-агресора у юридичній війні проти України, коли не те що просто неточно або свавільно, а й іноді цілком свідомо вдаються до вжитку хибних термінів і понять зі сфери права...¹²

У цій книжці чотири частини.

Перша – «Студії», де власне йдеться про смисли слова *право* як ключ до тих понять, що супроводжують різні прояви українського буття від найдавніших часів до найновіших днів, та про похідні від нього українські слова, які жили в нашій рідній мові віками перед тим, як лише менше ніж століття тому їх умертвила *советська* Московія й натомість накинута свої кальки.

---

¹² Див.: Право як зброя. Володимир Василенко про особливості «термінологічної» війни // Газета «День». 18 червня 2020 р. URL: <http://www.day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/pravo-yak-zbroya-2> (дата звернення: 23.02.2023).

{У своїй праці я повсюдно послуговуватимуся словами *советський, советська, советське*, а не *радянський, радянська, радянське*, приставши на думку, що її висловив, зокрема, Андрій Любка так: «Фальсифікація російської мови в силу колоніальних зв'язків потягнула за собою й деградацію мови української. Це відбувалося протягом багатьох століть, але найінтенсивніше – у советські часи. Саме тоді й було вигадано схему, від наслідків якої ми певною мірою потерпаємо досі: коренізація (у нашому випадку – українізація) мала на психологічному рівні переконати українця, що советська влада – це щось близьке, своє, рідне. Тому вирішено вживати слово “радянський”. Воно не так ріже вухо, до того ж мало у свідомості асоціюватися з демократією, зі словом “радитися”, з козацькими радами (а не з Центральною Радою часів УНР, тому з імплементацією слова “радянський” чекали ще добрий десяток років після окупації України). А насправді ж ішлося про інше. Україну окупували, поставили на коліна, найкращі уми й гени вибили – це й був прихід советської, але аж ніяк не радянської влади. Коли ми чуємо слово “советський”, вухо автоматично вловлює в ньому іншомовне, чуже походження. Російська фонетика дозволяє одразу збагнути “звідки ноги ростуть” у советської влади в Україні. Так, “советський” за мовними критеріями є варваризмом, але якраз це і підкреслює суть цього слова, найкраще передає його зміст. Транслітероване без емоцій, слово “советський” не має негативних конотацій, воно просто вказує на чужорідність походження советської влади в Україні, на її окупаційний характер. Натомість, коли пишемо “советський”, то відчуваємо й пейоративні відголоски. До речі, у світі більшість країн не перекладають слово “советський” аналогом ради, навпаки – скрізь записують його, транслітеруючи російську основу. Так його перенесено і в латину – це видно у відомому словосполученні “*homo sovieticus*”¹³.

Так само я не вживатиму й слово *Росія*. Адже станом на 1654 рік (що історично є точкою відліку поглинання України північним сусідом, яке через 300 років Кремль міфологізував як «возз'єднання») країни з назвою «Росія» не було. Навіть десятиліттями пізніше в юридичних документах, укладених латиною (зокрема в славнозвісному «*Pacta et Constitutiones Lebertatimque ... , 1710*»), ту країну позначали словом *Moscovitica* – себто *Московія*. Отакою за назвою вона буде й у цій книжці, бо неспростовним є те, що назву «Росія» вони вкрали в Україні. Свідченням цього – той самий документ від 1710 року, де латиною назва нашої країни – *Rossica*.)

¹³ Див.: Андрій Любка. Радянський чи советський – яке слово вживати? // Газета «День». 17 жовтня 2014 р. URL:<http://www.day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/radyanskyy-chy-sovyetsky-yake-slovo-vzhyvaty> (дата звернення: 26.12.2022). .

Тут я показую, як ті, хто жив на київських землях віддавна, розуміли слово *право* у свої часи, який зміст вони вкладали в слова, що їх вони творили як похідні від цього слова на позначення різноманітних явищ життя відповідних епох надалі, та як спотворено правдивий зміст окремих явищ унаслідок табування українських слів. Цій частині не притаманний стиль класичного, строго прямолінійного, наукового дослідження. Сукупно – це низка есеїв з моїми думками на ту саму тему і з того самого приводу, утім предмет подано в різних площинах і не в хронологічному ракурсі. Можна сказати, навіть якось уривчато. Причин чимало. Провідною є та, що працю писано головню під час суддівства в Конституційному Суді. Виконання професійного обов'язку за посадою, як і належить, забиравало майже весь час, а для власної творчої діяльності залишались хіба що лише вихідні та деякі інші павзи в посадовій роботі. Тому й писано окремі есеї з великими перервами. У них, окрім міркувань щодо предмета під різними кутами зору в історичній ретроспективі та з погляду теперішніх часів, є також мої намагання аргументувати непридатність тлумачних і перекладних словників, укладених у *советські* часи й по них – на спільній основі. У підсумку – заклик відбудовувати українську правничу мову, плекаючи здобуток, що його нам залишили в спадок інтелектуали «золотого десятиліття» ХХ ст.

Другу частину – «Зібране» – становить збірка моїх попередніх публікацій за проблематикою правничої термінології, починаючи від 1994 року. Вона може стати добрим ілюстративним матеріалом, що показує давність і сталість мого інтересу до цього питання й прояснює певні особливості еволюції моїх поглядів. Оскільки текст цієї частини книжки є не монографічною студією, а лише збіркою статей або витягів з інших моїх публікацій попереднього періоду, читач має знати, що деякі з них можуть частково повторюватися, а тому не слід дивуватися з цього приводу. Я постійно працюю над тією самою й близькою тематикою, дедалі більше сам заглиблююся в досліджуваний матеріал, і стається так, що в результаті доводиться його доповнювати та виправляти самого себе.

У третій частині – «Словники» – я помістив чотири власних глосарії. Перший – новий – як вислід «Студій», де подано авторське тлумачення слова ПРАВО, відмінне від советизованого з часів

виходу в світ одинадцятитомового *Академічного словника української мови (СУМ-11)* і наявного майже в усіх інших тлумачних словниках постсовєтського періоду. На підставі свого тлумачення слова *право* я склав глосарій слів і висловів із похідними від нього прикметниками *правний* і *правничий* як питомо українськими, і що важливо – розмежовуючи їх уживання залежно від смислового навантаження та можливостей застосування запозиченого з латини прикметника *юридичний* як взаємозамінного. Решта три – ті англо-українські глосарії правничих термінів, що вже виходили друком в моїх попередніх працях 2006, 2016 і 2017 рр., але дещо оновлені.

До четвертої частини – «Документи» – увійшли ті офіційні папери, що частково висвітлюють доробок очолюваної мною свого часу Української комісії з правничої термінології, але широкому загалові маловідомі.

Цієї книжки – так само як і моїх двох попередніх – не було б, якби не допомога багатьох людей під час її написання й готування до друку. Щонайперше віддаю слово подяки всім тим, хто істотною мірою полегшив мені доступ до використаних джерел, а це: Любов Дубровіна, очільниця Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, та її колеги – Тетяна Серьогіна, Наталія Мошковська, Алла Бояновська, Наталія Паска, Павло Штих, Світлана Блиндарчук; Олег Сербін, очільник Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого, та його колега – Олена Лазарева; Катерина Вороніна, завідувачка наукової бібліотеки Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні; працівниці Інституту української мови НАНУ – Ірина Бруско (провідний бібліограф) і Оксана Герасименко (провідний бібліотекар); Лілія Волошина, Олена Велічук і Ганна Масло – працівниці бібліотеки Конституційного Суду. Дуже вдячний Лесі Пономаренко за допомогу в укладанні частин «Зібране», «Документи» й почасти «Словники». Завдячую Вадимові Кліщенку за опрацювання ілюстрацій. Щира дяка Ларисі Кислюк, Ользі Кочерзі й Богданові Ажнюку за фахові поради в царині мовознавства. Красно дякую Дмитрові Шкрьобі за слушні поради в перекладі з англійської. Вельми вдячний редакторці Ірині Рибницькій за внесення правок до моєї руки тексту й ретельну коректуру, а також дизайнерці-верстальниці Олені Хачатуровій за лагідне сприйняття моїх побажань.